

Őrláng füzetek 10. szám  
A Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány  
lapjának melléklete

**Martonvásár**  
**várossá nyilvánításának emlékére**

BRUNSZVIK TERÉZ  
ÉS KORTÁRSAI  
**MARTONVÁSÁRRÓL**



Martonvásár  
2005



Órláng füzetek 10. szám  
A Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány  
lapjának melléklete

**Martonvásár  
várossá nyilvánításának emlékére**

BRUNSZVIK TERÉZ  
ÉS KORTÁRSAI  
**MARTONVÁSÁRRÓL**

Országos Széchényi Könyvtár

Martonvásár  
2005  
Brunsztvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány

A kiadvány támogatói:  
Martonvásár Önkormányzata  
Barnaföldi Gábor  
Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány

Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket  
és a bevezetést írta:

HORNYÁK MÁRIA

Minden jog fenntartva!

Országos Széchényi Könyvtár  
ISBN 963 218 876 4

MB 199.762



Barnaföldi Gábor Archívum  
Készült Risograph digitális sokszorosítón

# T a r t a l o m

Előszó: Orbán András polgármester (5-6)

Bevezetés (7-10)

Korabinszky János Mátyás: Magyar és szlovák falu (11)

Brunszvik Teréz: Amit nagyeszű édesanyám tett (12-13)

Vályi András: Elegyes magyar mezőváros (14)

Brunszvik Teréz: Eljött Budára, eljött Martonvásárra (15)

Vladimir Bronyevszkij: Egy cári tiszt feljegyzései (16)

R. Bright: Körülöttem minden Angliára emlékeztetett (17-22)

Perczel Mór: A derék martonvásári országúton (23-24)

H. Nebbien: A hon szeretetén alapuló birtokrendezés csodája (25-26)

Vay Miklós, ifj.: Egy ifjú báró észrevételei anno 1823 (27-28)

Ney Ferenc: A házitanító visszaemlékezései (29-30)

Novák Dániel: Válba menet, Válból jövet (31-34)

John Paget: A martonvásári vendégfogadóról (35)

Fényes Elek: Német-magyar-tót mezőváros (36)

Boross Mihály: Vörösmarty és a martonvásári grófné bora (37)

Haeufler József: Buda közelebbi és távolabbi környéke (38)

Korizmic László et al.: Gazdasági szép pont Fehér vármegyében (39)

Louise Kotz: Kellemes kirándulóhely (40)

Lővei Klára: Célszerűbb gazdálkodást ennél képzelni sem lehet (41)

Petheő Dénes: Martonvásár és az eszélyes martonvásáriak (42-44)

Fényes Elek: A város feje egy uradalomnak (45)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

## E l ő s z ó

Martonvásár újra város. Dr. Mádl Ferenc, a Magyar Köztársaság elnöke 2005. július 1-jétől adományozott városi címet településünknek, mely a közel nyolcszáz éves múltja alatt volt már mezőváros. „Kalapos királyunk”, II. József 1789-ben ismerte el Martonvásár térségi szerepét e címmel.

Jó helyen, fontos utak kereszteződésében alakult ki az első említések szerint Villa Forum Martini. Szinte nem található olyan Magyarországot ábrázoló középkori térkép, melyen Buda és Székesfehérvár között ne lenne feltüntetve Martonvásár. E térképek gyakran a 'vár' (erődítmény) rajzolatával, annak nagyságával utaltak a település méretére is. Domenico Zenoi például 1866-ban, török seregek felvonulásáról készített térképén a várral is rendelkező Nóráddal azonos méretűnek ábrázolta.

Ennek ellenére folyamatos fejlődésében éppen a török uralom vége felé következett be közel egy évszázados visszaesés. A lakatlan puszta a Brunszvik család tulajdonába került, akik néhány évtized alatt itt alakították ki uradalmuk központját, s teremtettek messze földön híres mintagazdaságot. Ennek napjainkban méltó folytatója a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Kutatóintézete. A Brunszvikok által épített kastély és az azt övező angolkert ma is látogatók tízezreit vonzza ide. A család nem csak az épített és a természetes környezet alakítására fordított nagy figyelmet, hanem az ide települők képzésére, oktatására is. A magyarok, 'svábok', 'tótok' által lakott faluban az 1770-es évek óta van iskola, és 1883-ban lett óvodája is.

A Brunszvik család tagjait baráti kapcsolat fűzte Beethovenhez. A zeneóriás több művét is a család tagjainak ajánlotta.

A statisztikák szerint az 1770-es évektől Martonvásár lakossága mind a mai napig folyamatosan növekszik, s ez a folyamat a



jövőben is folytatódni látszik. Sokan szívesen települnek ide. Választásukban a vidék szépsége mellett nagy szerepe lehet a jó közlekedési lehetőségeknek, Budapest és Székesfehérvár könnyű megközelíthetőségének, és talán annak is, hogy Martonvásár az átlagosnál jobban ellátott települések közé tartozik. Közművesítettsége ez évtől teljes. A következő évek egyik legfontosabb feladata az egyébként szilárd burkolatú utak rendbetétele, a település központjának megújítása, kisebb koncertterem és sportcsarnok építése. Fontos – bár állami – feladat a 7-es út elkerülő szakaszának megépítése, mely az időnként már elviselhetetlen átmenő forgalmat mérsékelné. A település további gyors fejlődését szolgálja az állomás rekonstrukciója, s az is, hogy Martonvásár az elővárosi gyorsvasút hálózat részévé vált.

Városunk legnagyobb értéke mégsem a környezetében és jó infrastruktúrájában, hanem az itt élők képzettségében rejlik. A megyei és az országos átlagot messze meghaladó a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Ha ez a tudás – úgy, mint eddig – összekapcsolódik a tetterre készséggel, akkor településünk fejlődése a jövőben is töretlen lehet, s krónikájába újabb bejegyzések kerülhetnek.

Az 10. számú Örláng füzetben, melyet most tart kezében az Olvasó, Brunszvik Teréz és kortársai vallanak Martonvásárról. Angol utazó, osztrák tájképfestő, 48-as honvéd tábornok, német kerttervező, főispán, pedagógus és építész írnak az itt élő emberekről, a tájról, a gazdaságról. A rövidebb-hosszabb feljegyzések élvezetes olvasmányként festenek képet az akkori mezővárosról.

A füzet írásai Martonvásárról szólnak, de úgy gondolom, nem csak az itt élőknek szolgálnak érdekes információkkal múltunkról, ezért mindenkinek szeretettel ajánlom.

Martonvásár, 2005. július 17.

Orbán András  
polgármester



## B e v e z e t é s

Martonvásár, mint köztudott, igen közel állt Brunszvik Teréz szívéhez. A magyar föld eme pontja jelentette számára az otthon melegét, a felejtethetlen gyermek- és ifjúkort, és azt a csodás természeti környezetet, amely őt élete végéig vissza-visszavonzotta ide. Ilyenkor a parkban sétálgatva büszkén emlegette: „Martonvásár, ahol minden fát ismerek, családom munkája.” Elsősorban nagypjára és szüleire célzott, akiknek oroszlánrészük volt abban, hogy a török félhold uralma alatt megsemmisült falu feltámadt, és hamar felvirágzott, nem kis részben annak köszönhetően, hogy apja, ifjabb Brunszvik Antal kérésére II. József mezővárosi rangra emelte.

A település, amely később a 'község' és 'nagyközség' stációt is megjárta, immár a várossá nyilvánításának ünnepére készül. Ez alkalomból szerettük volna Brunszvik Teréz Martonvásárral kapcsolatos, és jórészt kiadatlan feljegyzéseit közreadni, erre azonban a naplófeldolgozás mostani stádiumában nem kerülhetett sor. Így született meg ennek a füzetnek az ötlete, amellyel Teréz grófnő két emlékirat-részlete mellett 17 kortársának 18 Martonvásárral kapcsolatos írását kívánjuk bemutatni.

A szemelvények szerzőinek köre igen változatos. Van közöttük egyetemi tanár, statisztikus, orvos, pedagógus, gazdasági szakíró, kerttervező, építész, katonatiszt, sőt (Teréz grófnőn kívül) további két „írogató hölgy” is. A külföldet két angol orvos, egy német kerttervező, egy orosz tiszt és egy cseh-morva női utazó képviselik. A felsorakoztatott szerzők szinte kivétel nélkül (legalább egyszer) bizonyíthatóan megfordultak Martonvásáron. Vannak, akik a grófi család alkalmazásában hosszabb ideig itt éltek, és vannak, akik a közeli pusztákon születtek, a szerzők zöme azonban az alkalmi látogatók, illetve utazók kategóriájába tartozik.

Utas hely lévén, Martonvásár (a település, a fogadó, az urasági kastély) Brunszvik Teréz (1775-1861) korában is igen sok idegent látott. Voltak, akik megállás nélkül tovább haladtak, és voltak, akiket némi pihenőre az ételt-italt kínáló fogadó, a postaállomás, vagy az uraság szíveslátása itt marasztalt. Sokan itt is éjszakáztak; többségük a fogadóban, az ajánlólevéllel érkező idegenek pedig, Brunszvikék rokonaihoz és barátaihoz hasonlóan a kastélyba nyertek bebocsátást.

Az általunk vallatóra fogott személyek legtöbbje kifejezetten adatgyűjtés, illetve élményszerzés céljából kereste fel Martonvásárt. Ennek bizonyítékai a nevükkel fémjelzett ország- és vidék-ismertetők, útleírások és emlékiratok, amelyek vonatkozó részleteiből e füzetet összeállítottuk. A szemelvények között pár sajtóközlemény (élménybeszámoló, visszaemlékezés, kertépítészeti szakcikk) is található kiadványunkban. Az egymás mellé sorakoztatott írásokból sokat megtudhatunk a Martonvásárra vezető útról, a környékről, a település kinézetéről, lakóiról, a fogadóról, az uradalomról, a parkról, a kastély életéről és így tovább.

Brunszvik Teréz számos neves kortársa fordult meg Martonvásáron. Egyebek mellett Széchenyi István is, aki 1827. december 11-én, Siófok és Ireg felől jövet itt éjszakázott. „11-én Iregről Martonvásárig” – írta naplójába. Brunszvikékat nem említi, így minden bizonnyal a fogadóban éjszakázott. Másnap már Pesten folytatta a naplóírást. Martonvásári időzéséről sajnos, semmi egyebet nem tudunk. Ez a helyzet ifjabb báró Wesselényi Miklós esetében is, aki 1838. január 27-én szintén itt szállt meg. Ádándról a főváros felé tartva, „a’ nagy hó mián [miatt, a szerk.] csak Martonvásárig jöheték” – írta jegyzetfüzetébe.

Vörösmarty Mihály és Ludwig van Beethoven szintén a hely hajdani neves vendégei közé tartoztak. Martonvásárról ugyan ők sem írtak, itt jártuk emlékét azonban legalább a kortársaik (Perczel Mór, Boross Mihály, illetve Brunszvik Teréz) megörökítették; visszaemlékezéseik ezért is kerültek be összeállításunkba.

Az igazsághoz hozzátartozik: Beethoven, ha szavakkal nem is, itteni benyomásait a maga eszközeivel feltehetően mégis megörökítette. Erről írta Sztankó Béla 1927-ben:

„Oh ti, Martonvásár gyönyörű  
parkjának ... egykor zöldelő  
hársfalombjai ... Beethoven felé  
bókoló virágai; s ti mind,  
kik akkor éltetek: grófnők  
pórok, pásztorok, ... az egész tájék  
álmok, ábrándok, szerelmek...  
ti mind ma is ott vagytok...  
valamelyik ötvonal kótafejeiben,  
miket Beethoven rátok gondolva  
vetett papírra...”

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején további jeles személyiségek is megfordultak Martonvásáron, ők azonban – tekintve, hogy e hősi idők martonvásári vonatkozású forrásanyagát külön Örláng-füzetben szeretnénk ismertetni –, nem szerepelnek a jelen összeállításban.

Az itt bemutatásra kerülő források közül 12 eleve magyarul íródott. A 6 német és 2 angol nyelvű kiadvány az idők során (három kivételtől eltekintve) magyarul is megjelent, egy-két Martonvásárral kapcsolatos szövegrész fordítása azonban olyannyira hibás, hogy azokat kénytelenek voltunk újból lefordíttatni. (Erre lábjegyzetben utalunk.) Az idézetek közül egy-egy kiadvány megjelenési helye: London, Edinburgh, Weimar és Prága, a többi hazánkban látott napvilágot. Különösen messzire vitte Martonvásár (egészen pontosan: az itteni vendégfogadó) hírét John Paget Magyarországot és Erdélyt ismertető útikönyve, amelyet London és Lipcse után Észak-Amerikában is közreadtak.

A szemelvények terjedelme különböző. A pár soros idézetek és tömör szócikkek között olyan hosszabb-rövidebb leírások is szerepelnek összeállításunkban, amelyeket főként terjedelmi okok-

ból itt-ott kénytelenek voltunk megkurtítani. (A kihagyások jele: [...])

Az idézett régi szövegeket betűhív formában, az egyes szerzők írásmódját követve közöljük. Ezért látható pl. *Vál* község neve *Váll* alakban, a gyakran előforduló *amely* szó „*a' melly*”-nek írva stb. Még hosszan folytathatnánk azoknak a furcsaságoknak a sorát, amelyeket nem a nyomda (számítógép) 'ördöge', és nem is mai helyesírási szabályoknak fittyet hányó szerkesztő idézett elő. Az értelemzavaró hibákra, a kevéssé ismert régi magyar és idegen szavak megfejtésére viszont lábjegyzetben utalunk.

Jelen összeállításunk sok éves történelmi kutatómunka „mélékterméke”. A forrásanyag, amelyet ezennel közkinccsé teszünk, most szerepel először így együtt, egy csokorba gyűjtve. Martonvásár várossá nyilvánításának emlékére fogadják szeretettel a magam és mindazok nevében, akik itteni létüket „gyüttment”-ként kezdték, s akik „gyütt-maradt”-ak lettek – nem kis részben a hely szellemének (*genius loci*) és gazdag múltbéli örökségének köszönhetően!

Országos Széchényi Könyvtár

H. M.

Fehér vármegyében van Székes-Fehérvár,  
Csór Alcsút, Moor, Bicske, Lovas-Berény, Csákvár,  
Érd, Váll és Isztimír', Bodajk, Marton-Vásár,  
Adony, Ercsi, Sárosd, Káloz, Csóka-Kővár.

*Losonczy István: Hármás Kis-tükör (1850)*

## S z e m e l v é n y e k

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



## Magyar és szlovák falu

KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS<sup>1</sup>

Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn.  
Pressburg, 1786. 404. oldal

Martonvásár, magyar és szlovák falu Székesfehérvár-vármegyében, az országút mellett, 1 ½ mérföldre délnyugatra Ercsitől, Brunswik gróf<sup>2</sup> kastélyával.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>1</sup> Korabinszky János Mátyás (1740-1811): szerkesztő, térképész könyvkereskedő. Főműve a fenti lexikon, amely Széchényi Ferenc támogatásával jelent meg.

<sup>2</sup> Ifj. Brunsvik Antal gróf (1746-1793): kamarai tanácsos, főispán, II. József királyi biztosa. (Megjegyzendő: a Brunsvik család nevét mindig az idézett szöveg szerint írjuk, egyébként pedig a nálunk egyezményesen elfogadott, (és a reformkorban a család által is használt) fonetikus 'Brunszvik' névalakot használjuk.)



## Amit nagyeszű édesanyám tett

### BRUNSZVIK TERÉZ<sup>3</sup>

Félszázad életéből = Czeke Marianne – H. Révész Margit: Gróf  
Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza. Emlékiratai. (Ford.: Petrich Béla)  
Bp. 1926. 105., 58., 105-106. oldal

Martonvásár a nemzeti királyok uralma alatt jelentős hely volt Székesfehérvár, a koronázó- s temetkező város, és Buda, a székváros között, de mikor a mi családunk megvette, a török hódoltság óta pusztaság volt. A medrűkből kiöntött vizek mocsarakká szélesültek [...]

Martonvásárnak mocsaras vidéke és viharos időjárása miatt igen kedvezőtlen éghajlata volt. Valamennyien majdnem állandóan lázasak voltunk három órányira a fővárostól, Budától [...]

Nagyapa<sup>4</sup> emeltette a templomot, az uradalmi épületeket és két végében néhány lakóházat, hová ötven parasztszaladót telepített. Édesatyám<sup>5</sup> egy ötemeletes, szilárdan épült magtárt, kőoszlopokon nyugvó, boltozott istállókat, egy kertészházat, bírói házat és plébános-lakot építtetett.

Viszont nagyeszű édesanyám<sup>6</sup> gondolata volt, és édesanyám hajtotta is végre mérnökök segítségével nélkül a nagy vízpusztaságoknak rétekké átalakítását. Egy kiemelkedőbb dombon keresztül vonalat húzott, és annak irányában oly mélyre és oly szélesen ásatott le, hogy a túlsó részen levő víz lefolyást talált. Ezt a birtokrészt jobbra háznai magasságú nádrengetegek borították. Évről-évre jobban és jobban kiszáradt a messze

---

<sup>3</sup> Brunsvik Teréz grófnő (1775-1861): ifj. Brunsvik Antal és báró Seeberg Anna legidősebb gyermeke, a kisdédóvás apostola, a nőnevelés, népnevelés, nevelőnőképzés szorgalmazója. Legismertebb tette: Közép-Európa első (budai) óvodájának alapítása.

<sup>4</sup> Id. Brunsvik Antal gróf (1709-1780): magas rangú államhivatalnok; szolgálatait Mária Terézia grófi ranggal jutalmazta. Martonvásár megszerzésében és feltámasztásában is oroszlanrésze volt.

<sup>5</sup> Róla ld. a 2. sz. jegyzetet!

<sup>6</sup> Ifj. Brunsvik Antalné, báró Seeberg Anna (1752-1830): Mária Terézia hajdani udvarhölgye korán előzevyült, így a birtok igazgatása 15 éven át teljesen reá hárult.

elnyúló mocsár; a nádat egy szárazabb nyáron lekaszálták; busás jövődelmet hozott. A tarlót meggyújtották, több hétig égett – nekünk, gyermekeknek hallatlan öröm! Egy harmadik gátat is emeltetett édesanyám, a víz összetorlódott, tó alakult, majd malmot építette, kettős hasznat húzott a vízből.<sup>7</sup> Amit húsz év alatt szegény jó anyám tett, azért nem szép jutalmat kapott; most már nem is beszél róla senki...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>7</sup> Íme az 1810-es években elkezdődött szakszerű birtokrendezés és parképítés előzményei.

## Elegyes magyar mezőváros

VÁLYI ANDRÁS<sup>8</sup>

Magyar Országnek leírása. 2. köt. Buda, 1799. 585. old.

Martonvásár: Elegyes magyar mező Város Fejér Várm[egyében], földes[ura] G[róf] Brunczvik Uraság, a' kinek kastélyával ékes. Lakosai katolikusok, evangélikusok, és zsidók is, fekszik az Ország útban, Velenczéhez 2 mértföldnyire n.k. Tárnokhoz 1, d. Rácz Keresztúrhoz  $\frac{3}{4}$  órányira, postája is van, fekete földgye 3 nyomásbéli, terem búzát, rozsot, árpát, zabot, erdeje nints, szőleje van, piatza Budán, és Ercsiben.

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>8</sup> Vályi K. András (1764-1801): egyetemi tanár, a Nagyszombatból Pest-Budára helyezett egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének vezetője, az első részletes és színvonalas ország-ismertető szerzője.

## Eljött Budára, eljött Martonvásárra

### BRUNSZVIK TERÉZ<sup>9</sup>

Félszázad életéből = Czeke Marianne – H. Révész Margit: Gróf  
Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza. Emlékiratai. (Ford.: Petrich Béla)  
Bp. 1926. 45. oldal

Beethoven<sup>10</sup> eljött Budára<sup>11</sup>, eljött Martonvásárra is<sup>12</sup>, és mi felvettük abba a kis köztársaságba, amelynek csupa kiválasztott férfi és asszony volt a tagja. Egy kerek térséget magas nemes hársfákkal ültettünk be; minden fa egy-egy tagnak nevét viselte, és ha egyik-másik nagy fájdalomkra távol is volt, mégis beszélhettünk e jelképeikkel, örömet s okulást merítve szavaikból. Igen gyakran megtörtént, hogy reggeli köszönés után a fához fordultam tanácsért, és az én fám sohasem fukarkodott a felelettel!<sup>13</sup>

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>9</sup> Róla ld. a 3. sz. lábjegyzetet!

<sup>10</sup> Beethoven, Ludwig van (1770-1827): a zenetörténet egyik legnagyobb géniusza, aki 1799 májusában Bécsben kötött életre szóló barátságot a Brunsvik családdal.

<sup>11</sup> 1800. május 7-én, a budai Várszínházban került sor egyetlen pest-budai nyilvános szereplésére. A későbbi látogatásainak időpontja bizonytalan.

<sup>12</sup> Itteni látogatásainak legvalószínűbb időpontjai: 1800 májusa és 1806 augusztusa.

<sup>13</sup> „Mikor 11-14 évesek voltunk, nagy komolyan egy kis köztársaságot alakítottunk, és még ma sem ismerek szebb s boldogabb államot annál! Platon republikája volt az, kicsiben” – írja még a park eme Beethovennel kapcsolatos „objektumáról”. (Emlékiratai, 41. old.)

## Egy cári tiszt feljegyzései

VLADIMIR BRONYEVSZKIJ<sup>14</sup>

Utazás Magyarországon (1810). Fordította: Tardy Kallós Lajos.  
Bp. 194?. 41. oldal

A sima úton kellemes ügetésben haladtunk Pest irányában. Martonvásárnál nagy örömömre utolértem a harmadik oszlop tisztjeit és barátomat, Lievsin Alexander Fjodorovicsot. Míg a zsidó kocsmában megterítették az asztalt, addig mi a földesúr gyönyörű kertjében sétáltunk, beszélgettünk, majd megebédeltünk, és újból útra keltünk.

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>14</sup> Bronevszkij, Vladimir (?): cári tiszt. Évek óta a Földközi-tengeren teljesített szolgálatot, amikor csapattestével együtt Triesztból Kronstadtba vezényelték. Bécs pontos menetrend alapján engedélyezte átvonulását, amelynek Fehérvár és Tétény közötti állomása „Martony Vasar” lett.

## Körülöttem minden Angliára emlékeztetett

RICHARD BRIGHT<sup>15</sup> utazásai a Dunántúlon 1815.

(Válogatta, fordította, a bevezetést írta: Szerecz Imre.)

Veszprém, 1970. 79-83. oldal

*Amint a pesti [hajó]hídhöz értünk, éppen megnyitották a mozgatható részt, hogy átengedjék az előző napról összegyűlt hajókat. E késleltetés csak rövid volt, majd elindultunk a Tétény felé vezető úton. Miután ezt elhagytuk, átmentünk egy kis emelkedőn, és nagyobb gabonaföldekhez értünk. Az út jó volt, és egy csapat paraszt, kocsikkal együtt, azon szorgoskodott, hogy leszórja azt homokkal. A talaj fekete volt, és a termés jónak ígérkezett. Déltájban érkezünk meg Martonvásárra.*

Ez Brunswick gróf<sup>16</sup> rezidenciája, akihez ajánlólevelem volt. Nagyon tartóztatott, és meghívásának engedve két igen kedves napot töltöttem birtokán. A gróf járt Angliában és csodálta ezt az országot. A tőlünk átvett dolgok között volt egy gig<sup>17</sup> is. Kívánsága szerint szemleutat tettünk rajta a gazdaságban. Nagyon jó gazdálkodást láttunk, azután visszatértünk a házba. Ott találtuk azt az idős urat, aki a gróftól Angliába kísérte. A grófról úgy beszélt, hogy az igen jól esett az angol fülnek. Mialatt ebédre várva a kertben üldögeztünk és hol Angliáról, hol Magyarországról beszélgettünk, a gróf tenyészlóvait sorra kivezették az istállóból, hogy szemügyre vegyük szépségüket, mert ő is nagy fáradtságot fordít eme fontos háziállat nemesítésére. Két óra körül ebédelni hívtak. Bájos családi

---

<sup>15</sup> Bright, Richard: (1789-1858): angol orvos és útleíró. Magyarországról szóló könyvének címe „Travels from Vienna through Lower Hungary, with some remarks on the state from Vienna during the congress, in the year 1814”, (Edinburgh, 1818). A Martonvásárt ismertető leírás a 607-615. oldalon található. Az itt közölt fordítás első és utolsó két bekezdése, amelyeket dőlt betűvel szedtünk, nem szerepel Szerecz Imre összeállításában; fordításukat Györfly Margitnak köszönöm.

<sup>16</sup> Gróf Brunsvík Ferenc (1777-1849): Teréz fivére, a martonvásári mintauradalom megalakítója. Emellett kiváló csellista, Beethoven barátja.

<sup>17</sup> Könnyű, kétkerekű, egyfogatú kocsi



körben éreztem magamat, amelynek tagjai voltak a gróf, az anyja, unokaöccsei, unokahúgai és a nevelő.

Magyarországban, akárcsak – Angliát kivéve – a legtöbb európai országban, az ebéd nem tart egy óránál tovább. Amikor étkezés után a másik szobában zeneszó mellett ültünk, egy katonatisztet jelentettek be. Egy őrnagy volt, aki ezredével Erdély túlsó széléből Ausztria olaszországi hadtestéhez vonult. Mivel mára megtették a két menetelést, az éjszakára Martonvásáron szeretné a lovait megpihentetni, és tisztelgő látogatásra jött a grófhoz. Mivel az idő pompás volt, tetszett az indítvány, hogy a szabadba menjünk. Ennek megfelelően a drosky<sup>18</sup> előállott, és mindnyájan újra kihajtottunk a mezőre.

Amikor visszatértünk, megtudtam, hogy a gróf anyja<sup>19</sup> érdeklődött inasomnál, mit szeretek enni és inni. Miután meggyőződött arról, hogy semmi különös ízlésem sincsen, kávé készített számomra. Egy kis figyelmesség, amelyről alig kellett volna szólnom, de az ilyesmi igazán jellemzi azt a kedvességet, amellyel szüntelenül találkoztam Magyarországon, vendégszeretetet, amely nem abból áll, hogy a vendéget a háziak hiúságának legyezése céljából hangzatos dicséretekre kényszerítsük, hanem azon öszinte óhajból, hogy eltaláljuk a vendég kívánságait, és kielégítsük különös ízlését. Vacsoraidőben az egész család megint együtt volt rendes étkezésre, amelynek végétével ki-ki csakhamar pihenőre tért.

Reggel sétát tettem a parkban, amelyet a gróf a kontinensen általában angolnak nevezett stílusban képeztetett ki; ebben a stílusban az a felfogás érvényesül, hogy a művészet nem szoríthatja ki a természetet. Gyönyörű tavaszi reggel volt. Körülöttem minden Angliára emlékeztetett, olyannyira, hogy szinte hazámban képzeltem magamat.

Különösen sok jóakarat volt a család és a parasztság érintkezésében. Nagyon el tudom képzelni, hogy az az ember, akinek öröme telik abban, hogy otthonát benépesíti olyan dolgokkal, amelyek bár hallgatva, de mégis ékesszólóan szabadságról és bizalomról beszélnek, boldog lehetett, hogy lerázhatta magáról azt a fájdalmas kötelességet, hogy végrehajtsa a magyar földbirtokosokat kötelező törvényeket csak azért, mert az igazságszolgáltatás és a birtok az ő kezükben van.

---

<sup>18</sup> Alacsony, négykerekű, nyitott kocsi

<sup>19</sup> Ifj. Brunszvik Antal özvegye, báró Seeberg Anna. Róla ld. a 6.sz. jegyzetet!



Nyolc órákor reggelizni hívtak a gróffal és anyjával a fák alatt. Nem-sokára eljött a családhoz tartozó egyik hölgy<sup>20</sup> beváltani nekem tett azon ígéretét, hogy elvezet falusi házakat nézni. Többet megnéztünk. Mindegyikben nagyfokú kényelmet találtunk. A lakosság németekből, magyarokból és cigányokból<sup>21</sup> áll. Közülük az elsők a legtakarékosabbak, leggondosabbak és ők örvendnek a legnagyobb jólétnek. Az egyiket meglátogattam. Nemrégén szinte teljesen maga bútorozta be házát, amelyet maga épített, ahogyan általában szokták a parasztok. A háznak alapbeosztásában alig van különbség, akár német, akár magyar a gazdájuk. A lakások tisztasága és rendje tökéletes. A falak fehérek. A Szűzanya, a Megváltó képeivel és feszülettel vannak díszítve. A jó háziasszony nagy szorgalommal mosta a bútort az udvarban. A paraszt bevitt minket a kertjébe, hogy lássuk virágjait és méheit.

Igazán jólesett olyan parasztot találni, akinek kedve telik virágos kertjének ápolásában. Ez a falusi műveltségnek talán legbiztosabb jele és legjobb záloga. Nem vesszük mindig eléggé észre, hogy a lényeges nemzeti vonások kialakításában milyen nagy szerephez jut a jelentéktelen körülményekből leszűrődő lelki hatás. Szentül meg vagyok arról győződve, hogy a meleg szív és a puha szőnyeg többet tesz az angol nemzet házias jellegének kinevelésére, mint bárminő velünk született hajlamunk vagy vérmérsékletünk, és meggyőződésem, hogy a kontinens zsúfolt színházai és kávéházai inkább az otthoni kényelem hiányának, mint a lelki derűnek bizonyítékai. Ha magyar földbirtok tulajdonosa lennék, első próbálkozásom az volna, hogy parasztjaimat virágos kertjeik művelésére biztatnám; ilyen módon bizonyára erősíteném bennük otthonuk, hazájuk és évszázados uraságuk iránt érzett ragaszkodásukat. És sohasem lennék boldogabb, mint akkor, ha birtokomnak minden szántóvető embere, minden pásztorleánya gyermekeimnek szebb virágcsokrot tudna adni, mint aminő a magam kertjében teremhet; ha a falusi templom megtelhetnék friss rózsá- és ibolyaillattal, és ha minden sír virággal volna elhalmozva.

Jelenleg Magyarországon az a néhány falusi virágoskert a német telepeseké, akik különösen Erdélyben és a Szepességben tűnnek ki e tekintetben. És Rohrer<sup>22</sup> e jellemvonásukról beszélve megjegyzi, hogy a ker-

<sup>20</sup> Bizonyára Brunszvik Teréz, aki húga, Jozefin gyermekeivel együtt itthon tartózkodott.

<sup>21</sup> Pontosabban: szlovák. Martonvásáron t.i. az idő szerint alig élt egy-két cigány család.

<sup>22</sup> Rohrer, Joseph: Versuch über die deutschen Bewohner der österreichischen Monarchie. Wien, 1804.

tészkedésre fordított idő nem hátráltatja őket házi vagy mezei munkájukban, sőt ellenkezőleg: ezen teendőik elvégzésében pontosabbak, mint az ember gondolná. Egy német paraszt adta nekem ezeket a gondolatokat Martonvásáron, és mintha észrevette volna belső érzésemet, és azt meg akarta volna hálálni, legszebb kúszó rózsáiból csokrot kötött, és nekem ajándékozta.

Ezek után betértünk egy cigányházba. Itt bizony csak ismételhetem azt, amit előbb erről a néptörzsről mondtam. Nyomorúságuk, amelyből nem akarnak kiemelkedni, az idegen számára túlságosnak látszik. A megszokás folytán azonban nekik az nem nyomorúság.

Következő látogatásunk az iskolának szólt. Ennek költségeihez hozzájárulni a parasztok és a földbirtokos egyaránt kötelesek. A gyermekek itt írni-olvasni tanulnak magyarul, horvátul<sup>23</sup> és németül. Számolni is tanulnak, a leányok varrni és kötni. Az iskolát nem látogatják rendszeren. A legtöbb tanuló német, és főképpen kereskedők gyermekei, nem a parasztokéi.

Nem kell mondanom, hogy ez a falulátogatásom megerősítette bennem azokat a benyomásaimat, amelyeket Martonvásáron szereztem a parasztság és a földesúr között meglevő kölcsönös érintkezés kellemes alapjáról, és nagyobb fényt vetett a sötét színekkel festett kép helyére. Több különleges körülmény összejátszása következtében Martonvásár kivétel Magyarország közgazdasági helyzetében. Először is: az igazgatszolgáltatás gyűlöletes joga vagy kötelessége itt nincsen a földesúr kezében, másodszor: a család a birtokon lakik, és ebben a családban sok a női családtag, harmadszor: birtokának művelésében a gróf csak nagyon kis mértékben támaszkodik a parasztjának robotjára, és talán hozzátehetem, negyedszer: a grófnak nagyon finom lelkülete van, és az csak megerősödött angliai tartózkodása során.

Amikor visszatértünk, a gróf anyját a kertben találtuk, és csakhamar közénk jött a gróf, aki csak arra várt, hogy megint kikocsikázzunk a gazdaságba. Éppen befejeztük pompás ebédünket, amikor két úr jelentkezett Budáról. Hivatalos ügyben jöttek. Az egyik az államügyész volt, aki a paraszt és a földbirtokos pereskedésében hivatalból védi a parasztot mindazon perekben, amelyek a törvényszék elé kerülnek. A másik orvos volt. Érkezésük miatt azonban nem kellett lemondanunk arról a kirándulásról,

---

<sup>23</sup> Bright „szlavónokat” említ, de az is téves, Martonvásáron ugyanis a magyarok és németek mellett szlovákok éltek.

amelyet a gróf az én kedvemért tervezett, hogy megnézzünk néhány olaj-  
ütőmalmot, amelyeket Lilien gróf<sup>24</sup> épített Ercsiben. A látogatók csatla-  
koztak hozzánk, és együtt útra keltünk. Az egész út nyílt vidéken megy  
keresztül. A malmok jól vannak berendezve. Lovak hajtják. Az olajat  
meleg és hideg eljárással állítják elő lenmagból, repceből<sup>25</sup>, mákból, nap-  
raforgóból és még néhány más magból. A termelt mennyiség jelentős.  
Nagy része távoli városokba, főként Bécsbe megy. Lilien báró távol volt.  
Stájerországba ment ellenőrizni ottani malomépitéseit. Mikor már-már  
visszaindultunk, rettenetes vihar támadt, és a plébániára menekültünk.  
Mivel hét óra volt, vacsoránál leptük meg a családot. De tárt karokkal  
fogadtak. A pap nagyműveltségű, talpraesett fiatalember. Rátermettségé-  
nek bizonyítására hadd említsem meg, hogy fél évre rá, hogy ebbe a falu-  
ba helyezték, híveinek saját nyelvükön, horvátul tudott prédikálni, holott  
egy szót sem értett ezen a nyelven, amikor először jött nyájához. A vihar  
elmúltával hazamentünk, és úgy találtuk, hogy aggódva várták jöttünket.

Másnap a park fái alatt a fülemülék bájos éneke mellett a gróffal  
megreggeliztem, s azután nehéz szívvel elbúcsúztam Martonvásártól. De  
itt meg kell állnom egy kis időre, és rövid leírást adnom erről a birtokról,  
amely sok tekintetben érdekes. Az állandó itt lakás szempontjából a ter-  
mészet elég mostoha volt. A vidék teljesen nyílt, és bár nem egészen  
lapos, az emelkedések nem jöhetnek számításba. A tulajdonos azonban,  
akinek háza néhány száz yardnyira<sup>26</sup> fekszik a falutól, fásítással és szán-  
tással minden lehetőit elkövet a természet adta hiányok orvoslására. Már  
eddig is sok minden sikerült neki. A minden tekintetben személyesen  
kezelt, és béresekkal szinte teljesen megművelt birtok területe 7000 hol-  
don felül van. Hozzá tartozik egy főként birkalegelőnek használt nagy  
terület, azt úgy bérlő.

A faluban nincsen húsznál több parasztbirtok<sup>27</sup>. Ezeket a parasztokat  
ritkán veszik igénybe, leszámítva az év legsürgősebb idejét, amikor min-  
den kézre szükség van, így gabonahordáskor és szüretben. A gróf, úgy  
látszik, célravezetőbbnek tartja az olyan emberek foglalkoztatását, akik  
rendszeres és jó fizetést kapnak munkájukért, mint a parasztokét, akik

<sup>24</sup> Pontosabban: báró. Lilien József (1753-1828): Eötvös József anyai nagyapja, Brunszvik Teréz apjának iskolatársa. 1795 után Ercsiben ő hozta létre hazánk első kapitalista me-  
zőgazdasági üzemét, amely Martonvásárra is nagy hatással volt. (Ld. a 39. oldalt!)

<sup>25</sup> A többjelentésű 'rape' szót a fordító tévesen törkölynek [!] fordította.

<sup>26</sup> Yard: angol hossz mérték. (1 yard = 0,9144 méter)

<sup>27</sup> Értsd: (egész) jobbágytelek.



ritkán érzik, hogy egyáltalán fizetik őket, és lélek meg lendület nélkül dolgoznak.

Ezen a birtokon tehát 60 rendszeren fizetett és egész évre felfogadott ember van, kezük alatt meg 170 ökör a munkához. Az egész gazdaság négy majorra oszlik. Minden majorban egy sor lakás, ahol az emberek egész évben laknak, ugyanúgy istállók a szarvasmarha számára.

A föld nagyobb részét a szokásos módon művelik, a harmadik évben ugarolással. De egy nagy rész lóherének és lucernának van fenntartva. A tengerit sorba vetik. Épp most bújt ki a földből. Körülbelül két láb magasra eresztik, s akkor mint kitűnő zöldszakarmányt a marha részére kaszálják.<sup>28</sup> A gróf kedveli a kölest is, igen hasznosnak találja. Május végén vetik, és zöldszakarmánynak vágják körülbelül két hónap múlva. Itt-ott az őszi vérfű is el van hintve a gazdaságban. Alkalomadtán ráeresztik a birkákat egynegyed vagy fél órára, kizárólag egészségi szempontból.

A gazdaság juhállománya körülbelül 5000 darab. A gyapjút az utóbbi években nagyon megjavították a kincstári nyájakból történt keresztezésel. Tavaly egy hároméves kos 15 font gyapjút adott. A nyáj gyors javulása mutatja, hogy mennyi minden történhetik a gondos gazda körültekintése mellett.

*Ez volt az első eset, hogy olyan terjedelmes gazdaságra bukkan-tam, amelyet a tulajdonos személyes irányítása mellett művelnek; erre kisebb birtokok esetében sok példa van [...]*

*Martonyásárról jó út vezet Velencére, amely olyan nagy kiterjedésű, lapos művelt vidéken halad át, ahol se fa, se kerítés. Egyedül az ország eme részében láthattam olyan földalatti lakásokat, melyeket úgy alakítottak ki, hogy egyszerűen kiásták a földet, és a gödörre rádobtak egy tetőt. Mivel a falakat gondosan lefaragták, majd később kimeszelték, és elfogadható mennyiségű fényt engedtek be a tetőhöz közeli ablakokon, semmiképp sem akartam megbírálni ezeknek a földalatti lakásoknak a kényelmét. Ezek a megoldások valószínűleg gyakoribbak voltak abban az időben, amikor Brown<sup>29</sup> Magyarországra látogatott; mint írja „ebben az országban sok család és a különféle kisvárosok lakói élnek föld alatt.”*

<sup>28</sup> Ez a csalamádétermesztés egyik legkorábbi adata hazánkban.

<sup>29</sup> Már mint a török korban, az említett Brown, azaz: Edward Brown idézett könyve (A brief of account of some travels in Hungaria etc.) t. i. 1673-ban jelent meg Londonban.

## A derék martonvásári országúton

PERCZEL MÓR<sup>30</sup>

A keréktörés = Pápai Lapok 12(1885) 30.sz. (júl.26.) 123-124. old.

Azon években, éspedig azon évben is, midőn Vörösmarty<sup>31</sup> Isten kegyelme és kölcsönös jó szerencsénk tündöklő csillaga házunkba hozta, az iskolák [...] rendszeresen november elején vették kezdetüket. [...]

1817 október[ének] végén, vagy november kezdetén felpakkolt atyám bennünket, nagyot, kicsit két négylovas hintóra, és egy, a kis kézi podgyással, valamint szükséges készülékekkel megrakott szekér kísérete mellett útnak indult velünk Pestre.<sup>32</sup> Az utazás rendesen Kölesden, Simontornyán, Kálozdon, Seregélyesen, Nyéken, Martonvásáron át vezetett, és az akkori esőzések, tengelyig érő sár miatt [...] fogat változások daczára is két napig tartott [...]

Az utazás második napján, ebédlés [sic!] után elhagyva Nyéket a marton-vásári derék és egy jó magas töltésen fekvő országútra – chaussée – tértünk, és gyorsan haladtunk előre. [...] Egyszerre csak egy boros hordóval terhelt szekeret pillantottunk meg; mindjárt észrevettük, hogy valami nyavala által gyötörtetik, mert hát sehogy sem mozdult. Kocsisunk sebesen hajtott, utasítása szerint, hogy még nappal beérjünk Pestre, és így midőn elrobogtunk a szerencsétlen szekér mellett, csak is egy futó pillantást vethettünk reá. Pista bátyám azonban, kinyújtva fejét a hintó ablakán, rögtön meglátta, hogy a szekér törést szenvedett, hogy azon egy boroshordó nyújtózkodik, és körülötte két emberi állat erőlködik, panaszkodik, sietett ezt atyánknak bejelenteni. Ki is, aminő heves és büszke, annyira emberséges és jóteknő lévén, nem tétozózott, és „megállj”-t parancsolt.

---

<sup>30</sup> Perczel Mór (1811-1899): Tolna megyei földbirtokos, honvédtábornok, 1848-1849 ismert alakja, aki Világos után emigrációba kényszerült.

<sup>31</sup> Vörösmarty Mihály (1800-1855): a Szózat költője Nyéken született. Gazdatiszt apja halála után a család Velencére költözött. A költő 1850-ben visszakérült szülőföldjére; a Martonvásár melletti Szentiván pusztán, majd pedig Velencén élt. (Ld. a 37. oldalt is!)

<sup>32</sup> A nyarat Perczelék a család Baranya és Tolna megyei birtokain töltötték.

István leugrott, és megszemlélvén az esetet, előhívta az inasokat, előhozatta a podgyász-szekérről az utazási készülékekből mindazt – dorongokat, köteleket, baltákat –, amit a beteg szekér sietős orvoslása igényelt. Ő maga sem kímélte kezeit, szép deli és izmos fiatal emberke lévén. Miért is 'unitis viribus' nagy hamar sikerült a szekeret olly állapotba hozni, hogy legalább a közeli Martonvásárig elvándorolhatott.

A szekér személyzetének egyike: egy igen egyszerűen öltözött és közömbös kinézésűnek tetsző fiatal, alig 15-16 éves suhancz volt. Ez nem késett a hintó ajtajához járulni, és atyámnak hálás köszönetet mondani. [...] Pista bátyám már a munka alatt kitudta nevét az ifjúnak, valamint azt is, hogy miben járó légyen, és erről nem mulasztá el atyánkat értesíteni.<sup>33</sup> Vörösmarty Mihály volt a neve, és Velenczéről, hol édesanyja élt, nagybátyjának számára bort szállított, ki Pesten ügyvédeskedett, és a Szarka utczában lakott. [...]

Atyám [...] egyszerre csak azt kérde Vörösmartytól: „Valjon nem lenne-e kedve házába jönni, és kisebb fiai mellé magánytanítói [!] – instructori – állást elfogadni”. [...]

„Nagy köszönettel fogadom, tekintetes uram, kegyes ajánlatát, és engedelmével mihelyt Pestre érek, nem fogok késni megjelenésemmel”.

[...] Íme, ez a hű leírása [...] ama véletlenségnek, mely személyemet és családomat Vörösmartyval legelőször érintkezésbe hozta.<sup>34</sup>

Országos Széchényi Könyvtár

<sup>33</sup> Perczel Mór erre rosszul emlékszik, t.i. István bátyja Vörösmartynak iskolatársa volt, így őt már korábban ismernie kellett.

<sup>34</sup> Vörösmarty nyolc évig nevelősködött Perczel Mór, Miklós és Sándor mellett. Nővérük, Etelka volt a költő első nagy szerelme.

# A hon szeretetén alapuló birtokrendezés csodája

HEINRICH NEBBIEN<sup>35</sup>

Geist der Landschaft-Bildnerei als Programm der grössern Werkes.  
= Freia oder Geist der Landschafts-Bildnerei [Weimar], 1821. 111. old.

Martonvásáron, Székesfehérvár megyében Budától két postaállomásnyi távolságra, Korompai Brunszvik Ferenc<sup>36</sup> gróf lakóhelye környezetét, beleértve e majorságainak példás üzeimeit is, néhány év alatt egy teljes egészé formálta, amely méltán tetszik a hon szeretetén alapuló birtokrendező művészet minden barátjának. Nekünk csak a birtok kertjeinek eszményképeit kell kifejtenünk. Ez az eszménykép itt éppen olyan szigorúan gazdaságos, mint példás, és a mai kor néhány akadémikus esztétáját, akik tudniillik a szépség fogalmából a hasznosság elvét kirekesztik, zavarba hozná. Így például [itt] a növényzetet a környék legvarázsosabb képeivé rendezve találjuk, amelynek buja voltától hasznot remél az erdész, aki a növényzetet a célnak legmegfelelőbb talajra helyezte, s tömegesbe, cserjésekbe, facsoportokba, sövényekbe stb. rendezte, hogy szert tegyen a szükséges mennyiségű és minden nemű tűzfára, épületfára, asztalosipari fára. E növények részére kiültetésük első helyén a talajt nagyon szépen és szorgosan megmunkálják, ez azonban egyedül azzal a hasznot remélő szándékkal történik, hogy ezek a csemeték gyorsan sudár fákká nőjenek, és e munka maga a talaj termékenysége által kifizetődjék. Így jelennek meg a pázsitok a buja rétek és vetések élénk és sokrétű képeiben, és csak a goromba eke és a mohó sarló alakítja át az esztétikus képet hasznot hozó gazdasági jelenetű; így vezetnek a festői útvonalak a legszívderítőbb látványokhoz, ligetekhez és bokorcsoporthoz, amelyek a

---

<sup>35</sup> Nebbien, Heinrich (1778-1841), német kerttervező. 1806 és 1821 között működött Magyarországon. Brunszvik József alsókorompai parkjának átépítésével párhuzamosan dolgozott a martonvásári uradalom és angolkert kialakításán. Tóalmás, Betlér, Soborsin parkja szintén az ő művészetét dicséri, amelyet Brunszvik Teréz is igen nagyra tartott.

<sup>36</sup> Róla ld. a 16.sz. lábjegyzetet!



nemes tulajdonos szelleméről szép emléket hagynak hátra. Egyedül ennek útján látja az ember az aratás adományát: „tardaque Eleusinae matris volventia plaustra”, és az elegáns angol pázsit néhol zsenge, másutt buja fűként, ismét másutt szarvasmarhával és a legnemesebb fajta juhokkal legeltetve; éppen ilyen kérdéses dolog az is, hogy a szépen elrendezett vizek, amelyeket malmok, nádasok, állatúsztatók és állatitatók, vadkacsa-vadászat és halászat tesznek festőivé, szórakozást vagy hasznot hajtsanak-e. Ugyanez vonatkozik a majorsági üzem egyszerű szépségű és megfelelő helyre épített épületeire, amellyel a majorlakók elégedettek. Mindez a célszerű és ideális üzem, valamint a hasznosság és élvezet mértékének és helyes arányának az előképe.<sup>37</sup>

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>37</sup> A fenti szöveg fordítását Freitag (Grimm) Juditnak köszönöm.

## Egy ifjú báró észrevételei anno 1823

IFJ. VAY MIKLÓS<sup>38</sup>

Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. (Bevez.: Láng József)  
Bp. 1899. 107-109.old.

Úti naplóm 1823. október hóban

Október 11-én reggeli 8 órakor hagytuk el Pestet olly céllal, hogy Bécsbe utazásunk közben Magyarországnak a Duna jobb partján fekvő részeit egy kissé megtekintsük. [...] Saját lovainkkal utaztunk Budán, Promontoron, Tétényen át Martonvásárra. Tétény és Buda közt a vidék festőileg szép; pompás szőlőhegyek és a felséges Duna gyönyörködtetik a szemet. Martonvásáron gróf Brunswik<sup>39</sup>, valamint neje és anyósa igen szívesen fogadott bennünket. Délután a ház mellett levő parkban vezettek körül, s megmutogatták az egész kert alkatát. Új volt előttem az a mód, amint ott egy tavat az abban tenyésző nádtól megtisztítanak, s belőle a nádat kiirtják. Tudniillik egy arra készített szerszámmal mélyen a víz alatt, közel a fenekéhez levágják a nádat, s úgy hagyják. Minthogy a víz a növény csövébe hatol, a nád elrothad, és teljesen kihal. Éppen így tisztították meg a víz felületét is a rajta levő zöld vízi növényektől. E célra egy nagy fagereblyét használtak, melynek, mint az ekének, két szárnya volt, melynél fogva tartották és a csónak előtt taszították, egyszersmind elől két bivaly is vonta.

Ebéd után az igen jól rendezett külső gazdaságot szemléltük meg. A földet nagyon jól dolgozzák, egy darabka sem marad használatlanul. Jól megrágyázzák. Hogy jó trágyát nyerjenek, a trágya egész éven át a marha alatt marad, de mindennap friss szalmát hintenek rá. Itt ugart sohasem hagynak, hanem a földet különböző művelés alá veszik. Így például nagy

---

<sup>38</sup> Ifjabb Vay Miklós báró (1802-1894): politikus, főispán, a főrendiház tagja. 1848-ban a Batthyány-kormány erdélyi királyi biztosa volt, ezért a szabadságharc leverése után börtönbe került. 22 éves volt, amikor mentorával, a Pestalozzi-tanítvány Váradi Szabó Jánossal a bécsi egyetemre igyekezve, útba ejtették Martonvásárt.

<sup>39</sup> Brunsvik Ferenc. Róla ld. a 16.sz. jegyzetet!

mennyiségben természetesen repcét; vadzabot, melyet zöldjében használnak, szénává teszik, s pompás téli takarmány válik belőle. A repcetermesztésnek az az előnye, hogy úgy a vetése, mint a lekasálása oly időben történik, midőn más sürgős mezei munkák szünetelnek. A takarmánynövények számára hagyott földeken az első évben luczernával és lóherével együtt nyári növényeket is vetnek, melyeket még azon évben learathatnak, s így azt érik el, hogy a föld abban az évben sem marad haszonvéltlen, mert a takarmányt csak egy évvel azután lehet kaszálni, bár a mag még akkor ősszel kinő, s a learatott növény tarlója a juhoknak jó legelőjéül szolgál. A juhok nagyon szépek, mind osztályozottak, s rendkívül finomak.

Estve zene volt. Vacsora után mindnyájan szétoszlottak; én a közben néhány sort írtam anyámnak.

Október 12.

Mindjárt kora reggel hazaküldöttük lovainkat a kocsissal. Az ifjú gr[óf] Dém [pontosabban: Deym]<sup>40</sup> lóháton kísért bennünket Baracskáig, s mi tovább kocsiztunk Velenczébe és onnan Székesfejervárra.

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>40</sup> Bizonyára gróf Deym Károly (1802-1840), Brunszvik Ferenc húgának, Jozefinnek a fia. Az óvári gazdasági akadémián tanult, nagybátyjánál pedig gyakorlati ismeretszerzés céljából tartózkodott.

## A házitanító visszaemlékezései

NEY FERENC<sup>41</sup>

Nevelői évek. [Naplójegyzetek] = Ney Klára-Mária: Ney Ferenc élete és munkássága (1814-1889). Bp. [1944]. 25-27.p.

Óh, szép napokat éltem át e családnál itt Martonvásáron, s váltogatva Pesten: emlékezetes szép idők! A gróf<sup>42</sup> és a grófné<sup>43</sup> valódi művészpár: zongorán és gordonkán gyönyörű kettőseket játszanak igazi művészi emelkedettséggel. Hát még a városban a téli quartettek és quintettek, melyeken a gróf a legkiválóbb zenészekkel közreműködött, sőt gyakran a grófné is. Híresek valának s a választottak által nagyon szívesen látogatottak e zeneestélyek. Itt ismerkedém meg Haydn, Mozart, Beethoven magasztos szellemével, Spohr, Cherubini stb. stb. élvezetes műveivel.

[...] A terjedelmes kastély egyik szárnyát az oszlopos homlokzatú képtár képezi. A gróf általában nagy kedvelője a művészeteknek, annyira, hogy fiatalabb éveiben a pesti Német Színháznak is intendánsa volt. Így a zene kedvelése és gyakorlása mellett a festőművészetnek is bő költekezéssel hódolt, s meglehetősen műértő hírében is állt. Így gyűjtött össze néhány száz darab kisebb-nagyobb főstményt, melyek számára nemrég külön csarnokot építtete. Nagy öröömre szolgált a képek közt néhány valóban remek művet láthatni...<sup>44</sup> Még a magyar Kupetzkynek<sup>45</sup> is volt ott egy szép főstménye [...]

<sup>41</sup> Ney Ferenc (1814-1889): pedagógiai és ifjúsági szakíró, az első kisdédóvó-képző igazgatója, az MTA levelező tagja. 1834-ben gróf Brunszvik Ferenc fiának, a 9 éves Antalnak lett a házi nevelője, aki 1837-ben meghalt.

<sup>42</sup> T.i. Brunszvik Ferenc. Róla ld. a 16. sz jegyzetet!

<sup>43</sup> Brunszvik Ferencné Justh Szidónia (1800-1866): kiváló műkedvelő zongorista

<sup>44</sup> Ney felsorolásában Correggio, Tintoretto, Tiziano stb. szerepelnek, ez azonban tévedés; jobb esetben is legfeljebb másolatról, illetve az említett festők tanítványainak műveiről lehetett szó. (A képtár anyagát az utolsó Brunszvik gróf, Géza, aki 1893-ban, a martonvásári birtokot eladva Ausztriába költözött, magával vitte. Az értékes képanyag 1902-ben egy bécsi árverésen végképp szétszóródott.)

[...] Eckstein orvos rákapatott Voltaire olvasására, a grófné Lamennais „Paroles d'un croyant” [Egy hívő szavai] c[ímű] munkáját<sup>46</sup> nyomta markomba. Victor Hugót, Bérangert én magam kerestem föl. Képzeltetetlen hatást tett reám a többek közt V. H[ugo] „Le roi s'amuse” [A király mulat] című drámája.<sup>47</sup> Így aztán végigolvasva a francia klasz-szikusokat, olvasva olaszul Metastasiót, Goldonit, [...] Petrarcat, Ariostót, Tassót; olvasva ezek mellett a már ösmert németeken kívül Klopstockot, Herdert, Tiedgét, Wernert, valamint Fielding, Goldsmith Cervantes fordításait; nem hagyva figyelmen kívül Mendelssohn és Kant iratait. Emellett sokat forgatva történelmi és földrajzi könyveket, oly enciklopédistává képezém magamat, habár csak mikroszkopikus terjedőségben, hogy lassankint kezdtem magammal megelégedve lenni.

[...] Soha olyan ellentétet, mint ez a három ember: gróf, grófné és nagymama<sup>48</sup>, ha politikai vagy históriai tárgyakról folyt a társalgás! S mégis soha oly árkádiai harmóniát mindhármuk közt, ha a nevetgélve befejezett vitatkozás után a csöndes házi boldogságra s a halhatatlan Beethovenre fordult a beszéd.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>45</sup> Kupetzky (Kupecky), Jan (1667-1740): magyarországi születésű cseh arcképfestő

<sup>46</sup> A katolikus pap F. R. de Lamennais (1782-1854) fenti könyve, amelyet a pápa kiátkozott, szinte bestsellernek számított.

<sup>47</sup> Victor Hugo (1802-1885) fenti drámáját betiltották, 1851-ben azonban mint Verdi Rigolettójának szövegkönyve mégis színpadra került.

<sup>48</sup> Justh Józsefné, szül. Révai Mária bárónő, Brunszvik Ferenc anyósa

## Válba menet, Válból jövet

NOVÁK Dániel<sup>49</sup>

Budavidéki utazás I. = Hasznos Mulatságok 1836/II. 29.sz. 227-231.old.  
Útazási töredék. Visszatérésem Válból. 1-2. = Hasznos Mulatságok  
1836/II. 33-34.sz. 260-263., 268-272. oldal

E' folyó évi Sz. Mihály hava' 24dikén elhagyván Buda várat déltájban, 's végig kocsizván a' Ráczvároson, a' Rudas-fürdő mellett, 's Tabánon Sz. Gellért hegye alatt [...] elkocsizék, Vállnak irányozva utamat. [...] Elhagyván Tétényt, jobbra láttuk Orás<sup>50</sup> helységet, balra a' kis erdőt 's Dunát, 's így az érdi uradalom' csárdája, 's egy kőoszlop mellett elillantva, a' hansabégi<sup>51</sup> erdőhöz érénk, látván jobbra az erdőszélénél fekvő jägerházat<sup>52</sup>, hol az uradalmi tisztek czéllövessel mulatják magokat vasárnapokon 's ünnepeken, 's háznépeik' körében terített asztalnál vígan töltik óráikat. A' dombra felérvén, onnan a' körül látás valóban felséges, 's ott oszolván az út, az egyik egyenesen Mártonvásárnak vezet, a' másik pedig Tárnoknak, 's ismét egy másik Ercsénynek; mi azonban az elsőt követtük, 's így a' chaussée-n<sup>53</sup> haladva, egy hídra jutánk, jobbra hagyva Tárnokot, melly érintett híd alatt egy patak<sup>54</sup> foly Bia vidékéről érkező. Előbb még, mint a' helységet magát, észrevevénk az említett patakra épített malmot, melly fáktól van környezve, 's közel ahhoz egy majort. Most már oda értünk a' Fekete Sashoz, avagy az úgynevezett hideg vendégfogadóhoz, látván a' távolban bal felül a' hansabégi majort, melly csak nemrégiben készült-fel.

<sup>49</sup> Novák Dániel (1798-1849): építész, művészeti író, az első magyar nyelvű művészeti adattár szerzője. Számos útirajza jelent meg az egykorú pest-budai lapokban.

<sup>50</sup> Diósd

<sup>51</sup> Érdi. A helység nevét 'Hamzabég' és 'Hansabég' alakban is írták.

<sup>52</sup> vadászház

<sup>53</sup> chaussée: országút

<sup>54</sup> Benta-patak



Ekép folytatva útunkat, az érdi csőszházhoz érünk, melly mellett mindjárt az úgy nevezett Libadóglés csárda van, melly Tárnokhoz tartozik, 's mintegy száz ölnyre töle egy más csárda, melly Mártonvásárhoz való, hol vásárnapokon vígan foly a' dolog. Ezen csárda mellett, elhagyva az országutat, jobbra fordultunk, 's a' szántóföldek között folytatánk utunkat, 's így csakhamar a' mártónvásári egyik majorhoz<sup>55</sup> értünk, melly egy másikkal, talán 500 öl távolságban, nyárfa allée-val<sup>56</sup> van összekapcsolva<sup>57</sup>; azon majortól, hová érkezünk, ismét egy allée vezet egy más majorhoz a' völgyben<sup>58</sup>.

Kukoricza 's más szép szántóföld között folytatva az útát, most már Gyuró helységet is szembe kaptuk a' hegy szorulat között mutatkozót, 's így aztán az említett harmadik major mellett lelénk egyszerre magunkat, hol egy újon épült pajta is van, honnan Mártonvásár' fekvése jól kivehető. Közelében ezen majornak lefelé a' dombon, egyik oldalán az útnak, nyírfák állanak, 's mellette egy kis bosquet<sup>59</sup>, 's innen ismét feljutván a' dombra, balra hagyva a' csárdát, a' negyedik major<sup>60</sup> is mutatkozott. Lebocsátkozván a dombról, Tordacs helység feküdt szemünk előtt a' völgyben, báró Palocsay<sup>61</sup> nemzetség' jószágá, melly helységben két templom áll, egyike a' katolikusoké, másika az evangelikusoké. Áltcsapva a' hidon, melly alatt víz folyik hosszában a' helységnek, Vasanics compossessor<sup>62</sup> jószágá mellett elkocsizva, ismét egy csárda mellé értünk, melly felett az uraság' majorja áll, mellynek egyik istállójáról lehányta a' szél az ívalkatú deszkatetőt. Most már jól látánk a' magas dombra épített válli majort is [...]

[Válból jövet] kiérvén a' faluból, a' mély földszakadási árok ötlött azonnal szemembe, hol kétfelé oszlik az út, mellyek' egyike egyenesen Baracskára, másik Mártonvásárra vezet. Felérvén a' dombra, leszállottam

---

<sup>55</sup> Erdőhát

<sup>56</sup> allée: hosszú, egyenes fasor

<sup>57</sup> Kismarton

<sup>58</sup> A hajdani Spanyolmajor

<sup>59</sup> bosquet: facsoport, cserjés

<sup>60</sup> Vagy a Belső-, ill. Belmajorra utal (ebből az 1784-ben épült granárium ma is látható), vagy a hajdani Felsőmajorra.

<sup>61</sup> Palocsay Ferdinánd báró felesége, Nagy Alojzia Sajnovics-unoka volt; házasságkötésük révén lett Tordas „a Palocsayak jószágá”.

<sup>62</sup> társbirtokos



kocsimról, hogy még egyszer egy „áldjon isten” mondhassak Váll helységnek, honnan az egyház<sup>63</sup> mint valamely tündér kastély mutatkozott, jobbra pedig Baracska helység, mely Mártonvásárral egy allée által köttetik össze.

Innen már szép szántóföldek között folytatva útunkat, végre azon útra fordultunk-be, mely egyenesen az úgynevezett Tükör<sup>64</sup> majorba vezet, hol selyembirkák tartatnak, 's mely épület' hátulsó részén éppen akkor dolgoztak a' kőművesek. Leszállván az épület frontja előtt a' csinos kút mellet, mely postamenthez<sup>65</sup> hasonlító kőből faragva, megtekintém ezen különös épületet, melynek portálját 2 szép magos doriai<sup>66</sup> oszlop díszíti, a' két épület szárnyék pedig frontonokkal<sup>67</sup> ellátva van, 's a' félkörben készült ablakok, magaslatú kövekkel körülövezdvék. Ezen épületet, távolról látva, inkább tarthatni kastélynak, mint birkaistállónak, hol escorial juhok<sup>68</sup> tanyáznak, 's őszintén megvallva, előttem, ki valóban különösen szeretem az aesthetikai szép műszüleményeket, illy pompa 's pazarlás nem nyerhet helybenhagyást.

Lekocsizva ezen dombról a' rétre vezető úton, a' parkba jutottunk, 's folytatva a' kocsit, végre mégis kivergödtünk, 's a' főutczában megállottunk. Leszállván a' kastély előtt elrendelt kertet tekintém meg, melynek helyes vízirányos parterre-je<sup>69</sup> van, melyen néhány egyes szép lombos fa, virágbokrosok, 's fiatal fenyőfából álló csoportozat ötlött főleg szemembe. A' kastélynak ezen frontját, mely egy emeletű épület általán [sic!], 4 doriai oszlop díszíti, mely csak az első emeletig ér. Egyik szárnyékát a' kastélynak, az utczára mutatót, a' várkapolna teszi. Láthatni jobbra gazdasági épületeket, balra az erdős részét a' kertnek, mely park gyanánt szolgál, 's melyben szép kocsizó 's járó utak vannak. Körülkérülvén a' kastélyt, most már a' kert felüli frontját tekintém meg az épületnek, hol az erkélyt 4 vékony doriai oszlop hordozza, 's díszességéül szolgál. Balkézre van a' présház, egy csinos épület, mely ezen kastéllyal összeköttetésben áll, mellynél láthatni az első emeletben alkalmazott 4 doriai oszlopot a' földszinti emeletre állítva, 's mely oszlopok körül

<sup>63</sup> t. i. a váli katolikus templom

<sup>64</sup> Pontosabban: Tükrös

<sup>65</sup> talapzat

<sup>66</sup> doriai: dór

<sup>67</sup> fronton: díszes oromzat

<sup>68</sup> A Tükrös istállóban nemesített spanyol, (felirata szerint: „merino-electoral”) birkák voltak; ezeket nevezi a szerző „escorial” (!) juhoknak.

<sup>69</sup> parterre: terasz

sétálni lehet. Szemközt a' kastéllyal egy kőfaragványú kút áll, szoborral díszítve.

Ezek után a' vízhez közelíték, mellynek szélessége mintegy 10 öl lehet, bekerítvén egy nagy szigetet, mellyel egy más kis dombsziget fesszűrű fahíd által van összekapcsolva. A' sziget' szélei szomorú fűzfákkal vannak kiültetve, 's azt szép zöld nád szegi be legtöbb helyen. A' nagyobb szigeten, láthatni sötét facsoportozat között emelkedni egy kis épületet, melly frontjával áll a' kastélynak. A' park' útjain sétálván, az érintett szigetet körüljáró víz' partjához mentem s' a' töltésen folytattam utamat egész a' vízen épített hídig, melly úgynevezett Mártonvásári-vízen, ezen malmok állanak: a' ginzai, sz[ent]györgyi, gyurói, tordacsi, 's a' két mártónvásári, 's így összesen 6 malom, mellyek mind felülsapók. Túlsó partján a' hídnak a' juhok és sertések legeltek, honnan a' kis faiskola felé tartván utamat, a' 3 ívre állított kőhídhöz jutottam, 's így most már bosquetek<sup>70</sup> között folytatva az utat, társaságommal együtt ismét a' kastély portálja előtt állottam, mikor éppen az uraság az asztalnál ült, honnan most már nagy léptekkel sietve kocsimhoz, felültünk 's a vendégfogadónál balra csavarodva, az allée az országútra vezetett, melly allée egész ama más nyárfa alléeig tart, melly a' két majort mintegy 500 öltre elállókat egymástól, összeköti, 's melly jobbkézre fekvő major, Kis-Márton nevet nyert. Valóban valami meglepő, két dombra épített 2 csinos major illy élő fasorral egyesítve látni, hol még ajtó is ajtóra mutat, 's messzececsővel a' kinyitott ajtóknál egyik lakból a' másik konyhájába lehet látni. [...]

Lejutánk ezen emelkedetű helyről az úgynevezett Libadöglés csárdához, balra hagyva a' mártónvásári csárdát, melly alatt mindjárt épülve áll egy fallal befogott juhistálló, jobbra pedig az érdi uradalom csőszének lakása bekerítve fákkal. [...] Kívül Tárnokon láthatni a' malmot, fáktól környezve, 's távolabb valamivel egy majort, jól ellátva széna-, szalmaboglyákkal, a' dombon pedig a' szép szőlők helyezvék, sok kunyhóval 's présházzal. Most már a' hideg vendégfogadóhoz, avagy a' Fekete Sashoz érkezünk, melly mellett néhány ház áll, jobbra 's balra pedig gyönyörű felszántott földek, mellyek már be vannak boronázva, sokakban ki is kelt már a' téli vetés. Balra mutatkozott Sós-kút helység, hol kőbánya van. [...]

---

<sup>70</sup> facsoportok

## A martonvásári vendégfogadóról

JOHN PAGET<sup>71</sup>

Hungary and Transylvania. London, 1839. Vol. I. 255-256.p.

Az út Székesfehérvárig, első napi utazásunk végállomásáig nem sok érdekességet kínál, kivéve Brunswick gróf nagy házát és csinos parkját Martonvásáron, ahol megálltunk ebédelni.

Martonvásár a jobbfejta magyar falvak közé tartozik; vendégfogadója magán viseli az élénk forgalom jegyeit, ezért talán érdemes leírom, mint a fogadók jellegzetes típusát. A hosszú földszintes ház az udvart két oldalról határolja; ebben a konyhán és a fogadós szobáján kívül van a parasztnak egy jókora ivóhelyiség, és két vendégszoba. Az utóbbiak deszkapadlósak, vastagon fölhintve homokkal, és mindkettőben van két ágy, egy asztal, és három-négy faszék. Fél órán belül az asztalon volt a levesből, főtt húsból, zsírban párolt zöldségből, sült szárnyasból és palacsintából álló ebéd; ilyen a magyarországi vidéki fogadók szokásos kosztja és berendezése.

---

<sup>71</sup> Paget, John (1808-1892): angol orvos, útleíró, agrár-szakíró, aki a báró Wesselényi Polixénával kötött házassága után nálunk honfíúsítást nyert. Az 1835-1836. évi magyarországi és erdélyi utazásai során szerzett tapasztalatai alapján állította össze könyvét (Hungary and Transylvania. Vol. 1-2. London, 1839.), amely utóbb németül is megjelent. Szemelvényezett magyar fordítása 1987-ben látott napvilágot. Mivel ennek Martonvásárral kapcsolatos része több tévedést tartalmaz, közlésétől eltekintettünk. Az új fordításért Harasztos Barbarát illeti köszönet.

## Német-magyar-tót mezőváros

FÉNYES ELEK<sup>72</sup>

Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.  
(2. javított kiadás.) 1. kötet. Pest, 1841. 87. old.

Martonvásár, német-magyar-tót m[ező]v[áros], a' fejevári országútban. 1557 kath., 23 ref., 14 evang., 9 zsidó lak[ja]. Fekszik a' fejevári országútban Budához 4 órányira. Kath. paroch[iális] szentegyház. Nagy vendégfogadó. Postahivatal. Ékesíti az uraság kastélya, mellyhez nagy kiterjedésű gyönyörű angolkert tartozik, egy pataktól átmetszve. Igen szép fekvésű szántóföldjei sikeres búzát teremnek; szőlőhegye kissé távol esik; rétjei kövérek; az uraság a' juhnemesítésben messze haladt, 's általjában igen jól elrendelt okszerű gazdálkodást folytat. F[ő]u[ra] g[róf] Brunszvik Ferencz.

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>72</sup> Fényes Elek (1807-1876): statisztikus, az MTA levelező tagja. 1836 és 1865 között több kiadványban ismertette hazánk „statisztikai, földirati és történeti” viszonyait.

## Vörösmarty és a martonvásári grófné bora

BOROSS MIHÁLY<sup>73</sup>

Élményeim 1848-1861. 2. füzet. Székesfehérvár, 1882. 271-273. old.

Vörösmarty Nyéken, Baracska mellett születvén, lelke arra a tájra vonzotta, s írt nekem, hogy nem tudnék-e Baracskán szállást, ahová ő átköltözhetnék. Rögtön megkértem id. Pázmándy Dienest<sup>74</sup>, hogy engedje át a szentiványi pusztán<sup>75</sup> levő üres tiszti lakot Vörösmartynak, és a nemes lelkű jó úr azonnal átengedte két hold kerttel, és Vörösmarty még azon őszön [t.i. 1850-ben, a szerk.] megjött Baracskára. [...]

Vörösmartyról tudja mindenki, hogy különösen szerette a jó bort, ezért még egy jótévőjéről kell megemlékeznem.

Rikker József vőtársam a martonvásári uradalom igazgatója volt. Egyszer átkocsiztunk hozzá Vörösmartyval, és az ott ivott borra azt mondta, hogy annál életében kedvesebb bort nem ivott.

Vőtársam mondta, hogy az tordacsi borral kevert tabajdi bor, de abból kevés van gr[óf] Brunczviknének<sup>76</sup>, és így nem hiszi, hogy ad el, de azért majd szól a grófnéval. A grófné oly nemes lelkű volt Vörösmarty iránt, miszerint megígérte Vörösmartynak, hogy amikor kívánja azt a bort, küldje át hordóját, s ingyen mindig megtöltheti. Vörösmarty nem élt vissza e nemes lelkű ajánlattal, csak ritkán vittük át az akós hordót, és ha nagyon soká késtünk, megesett, hogy a grófné izent át.

---

<sup>73</sup> Boross (Boros) Mihály (1815-1899): népies elbeszélésíró, 1848-ban Fejér vármegye forradalmi alispánja, Világos után egy ideig baracskai gazdálkodó.

<sup>74</sup> Id. Pázmándy Dienes (1781-1854): főszolgabíró, országgyűlési követ, 1848-ban Fejér vármegye főispánja, a főrendiház tagja; 1849 elején azonban a politikától visszavonult.

<sup>75</sup> Szentiván: Martonvásárral határos puszta (a török előtt: falu) Baracska északkeleti részén

<sup>76</sup> Gróf Brunszvik Ferenc özvegye. Róla ld. a 41.sz. jegyzetet!



## Buda közelebbi és távolabbi környéke

HAEUFLER József<sup>77</sup>

Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest  
und deren Umgebung. Pest, 1854. 79-80. oldal

[Válból] egy óra alatt érjük el Mártonvásárt, a Brunszvik Ferenc grófhhoz tartozó mezővárost. 3120 lakosa közül 2000 katolikus, 1040 református, 30 protestáns<sup>78</sup>, 50 zsidó. A német nyelv az uralkodó, jóllehet a lakosság körében magyarok és szlávok is vannak. A kastélyban egy jól összeválogatott képgyűjtemény található; a kastély mellett nagy, ízléses park és tekintélyes gazdasági létesítmények. Főként a juhnemesítés jelentős.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>77</sup> Haeufler (Heuffler) József (?-1852.): pesti író, művészettörténész? A Pest-Buda közelebbi és távolabbi környékét könyve külön mellékletében mutatja be.

<sup>78</sup> Pontosabban: evangélikus



## Gazdasági szép pont Fehér vármegyében

KORIZMICS LÁSZLÓ<sup>79</sup> - BENKŐ DÁNIEL - MORÓCZ ISTVÁN

Mezei gazdaság könyve. Stephens Henry The book of the farm c[ímű]

munkája nyomán a hazai körülményekhez alkalmazva írták: —.

I. kötet. Pest, 1855. 373-373., 383-384. old.

[...] A múlt század utolsó tizedében [1795] történt, hogy Lilien<sup>80</sup>, a nagy mezei gazda, Fehérmegyének legszebb uradalmát, Ercsit, ipjától gr[óf] Szapárytól saját kezére átvéve, s messzelátó tekintetével saját uradalma rendezésében, e megye gazdasági jobb jövődjének alapjait lerakta. Mindaz, mi e megyében jelenleg fennáll, bátran állíthatjuk, e férfiú eszközléseire vihető vissza. [...]

Egyik régiebb rendezett gazdasági szép pont Fehérmegyében a martonvásári Brunswick-féle uradalom is. Keletkezési ideje, fekvése, sőt a modor szerint is, amellyel e birtok szervezése keresztülvitetett, jóformán az ercsi és alcsúthi uradalmak<sup>81</sup> közé esik. Épületeiben, ültetvényeiben gazdagabb volt Ercsinél, szegényebb Alcsúthnál, különben a többi gazdasági elvek itten is csak azok voltak, melyek nyomán a nála idősebb Ercsi keletkezett.<sup>82</sup> Liliennek jó viszonya a birtok akkori tulajdonosával, befolyással volt annak rendezésére is. Martonvásárnak egykoron, különösen juhtenyésztése állott szép fokon és hírben. Ez uradalomnak mostani állapotáról egyébiránt, személyes tapasztalásból eredő tudomásunk nem lévén, róla bővebben nem szólhatunk; annyit azonban bátran állíthatunk, miszerint e hely — a fehérmegyei gazdasági okszerűség-, s jobb gazdálkodásnak a múltban egyik tekintélyes várdája volt. Szeretjük hinni: hogy benne jelenleg is él még a hajdannaik jobb szelleme.

<sup>79</sup> A hatkötetes műben az uradalom-leírások szerzője: Korizmic László (1816-1886) gazdasági szakíró és lapszerkesztő, az Akadémia tiszteletbeli tagja, aki Martonvásárhoz közel, Aggszentpéter pusztán született, elemi iskoláját pedig Ráckeresztúron végezte.

<sup>80</sup> Róla ld. a 24. jegyzetet!

<sup>81</sup> Alcsút megszerzése és felvirágoztatása az 1847-ben elhunyt József nádor nevéhez fűződik. Ezt a birtokát később a fia, József Károly Lajos (1833-1905) örökölte, aki 1893-tól három éven át Martonvásárt is a magáénak mondhatta.

<sup>82</sup> Ez idő szerint Ercsi már nem a Lilien-örökösök, hanem a báró Sina család kezén volt.

## Kellemes kirándulóhely

LOUISE KOTZ<sup>83</sup>

Was ich erlebte! Was mir auffiel! Erinnerungen  
vermischten Inhaltes. Abtheilung 3. Prag, 1861. 433.old.

Igen kellemes kirándulásokat tehetünk Pestről és Budáról a székesfehérvári vármegyébe, ahol már Marton-Vásár szép parkkal bír; ebben van a nagy kastély és sok jól megépített gazdasági létesítmény, valamint birkaúszató – vörös márványból.

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár

---

<sup>83</sup> Kotz von Dobř, Louise bárónő (1812k.-1863): bécsi alapítványi hölgy, tájképfestő, útleíró. Európát járva az ercsi Lilien Anna bárónő barátnőjeként látogatott el Martonvásárra. Fenti sorainál sokkal érdekesebb az a rajza, amellyel a kastélyparkot megörökítette; ennek nyomán készült a jól ismert, Würbs-féle litográfia.

## Célszerűbb gazdálkodást ennél képzelni sem lehet

LÖVEI KLÁRA<sup>84</sup> jegyzetei Teleki Blanka fogságáról  
= Teleki Blanka és köre. Előszó, szerk.: Sáfrán Györgyi.  
Bp. 1962. 434-435. oldal

Mint példánya a tanyai<sup>85</sup> gazdálkodásnak említhető fel a Pesthez közel eső Martonvásár, Brunszvik Geyza gróf<sup>86</sup> birtoka, s a Teleki Blanka<sup>87</sup> grófnő édesanyja és Brunszvik Teréz grófnő lakáshelye. Itt a kastély a park közepén áll, s körben mindenütt tanyák veszik körül, külön-külön ágaira felosztva a gazdaságnak, egyhelyütt a szérűk, máshelyütt a marhák, másutt juhok, majd ismét kellemes ültetvényű szőlők, hol a vidám szüretelések mennek végbe. Kellemesebb és célszerűbb gazdálkodást ennél képzelni sem lehet. – De mit ér mindez, ha jelenleg a jövedelem felén is több adót kell mindenért fizetni.

Országos Széchényi Könyvtár

<sup>84</sup> Lövei Klára (1821-1897): pedagógus, író, 1845-1848-ban nevelő Teleki Blanka nőnevelő intézetében. A szabadságharc alatt és után tanúsított helytállása miatt Blanka grófnőt az osztrákok elfogták, perbe fogták és elítélték, társnőjére, Klára is ez a sors várt. A kufsteini várban vele együtt raboskodott. 1861. szeptember 27-én, Brunszvik Teréz martonvásári temetésén ő mondott búcsúztatót. Bizonyára ekkor látta az itteni mintauradalmat, amelyre később, Kufstein vidékének leírása közben emlékezett vissza.

<sup>85</sup> Helyesen: majorsági

<sup>86</sup> Brunszvik Geiza (Géza) gróf (1834-1899): Brunszvik Ferenc fia, Teréz unokaöccse, a család férfi ágának utolsó tagja, a martonvásári óvoda alapítója (1883).

<sup>87</sup> Teleki Blanka grófnő (1806-1862): Brunszvik Karolina leánya, Teréz unokahúga és „szellemi gyermeke”, a nőnevelés úttörője. A szabadságharc alatti és utáni helytállásáért az osztrákok tíz évre ítélték. Hat év börtön után általános amnesztiával szabadult, majd külföldi emigrációba ment.

## Martonvásár és az 'eszélyes' martonvásáriak

PETHEŐ DÉNES<sup>88</sup>

A Tárnokvölgye és vidéke 2. rész  
= Vasárnapi Újság 9(1862) 556-557. oldal

Tabajdtól nem messze délnek fekszik Váll, az Ürményi család birtoka, s ettől egynegyed mérföldnyire Kajászó-Sz[ent]-Péter, emellett pedig Sz[ent]-Iván pusztá, melynek határában az út melletti domb lejtőjén áll egy régi romtemplom. [...]

A váli völgyben észak felől délnek aláereszkedő közlekedési utat keletről délnyugatnak a délnyugati vaspálya s a buda-fehérvári országút érinti. Ez országút mellett fekszik Martonvásár mezővárosa, a múlt század közepe táján még pusztá s a Petheő grófok birtoka, kiktől Sajnovits Mátyás Győr megyei alispán s később a kőszegi kerületi tábla elnöke szerezte meg. 1744-ben Petheő Zsigmondban e család grófi ága kihalván, a birtoklási jog a koronára szállott át, melynél fogva ez Martonvásárt Sajnovics örököseitől ismét elperelte, s csere (cambium) útján a gróf Brunswick családnak adományozta azon kikötéssel, hogy legalább is 24 telket telepítsen. A telepítés Nógrád- és Pozsony-megyékből hozott tótokkal történt, s 1775 körül Martonvásár már mint mezőváros fordul elő.<sup>89</sup> Temploma, mely Szt. Annáról van czímezve, ugyanezen évben épült; plébániája 1788-ban alapíttatott; az anyakönyvek 1782-ik éven kezdődnek. Lakói száma[:] 1782 lélek római katolikus, 2 református, 3 ágostai s 5 zsidó család. Az iskolaház 1857-ben a község költségén épült s csinos, tág épület; a tanulók száma 244, kik két elemi osztályba vannak sorozva. A templom és a plébánia anyagi állapota igen szegény; pártfogója: a valósi alap.

<sup>88</sup> Petheő Dénes (1835-1866): a Martonvásárhoz közeli Szentmiklós pusztá szülötte. Katonai pályáját egy baleset kerékbe törte. Utóbb számos cikket írt a vadászatról, lovászatról stb. Martonvásárt ismerte, történeti adatai azonban kritikával kezelendők.

<sup>89</sup> Téves; Martonvásár mezővárosi rangra emelésének dátuma: 1789.

Martonvásár népe szelíd, szorgalmas és főleg vallásos jellemű. E nép kedvező erkölcsi állapotáról tanúskodik az is, hogy az egész mezővárosban csupán egy korcsma van, s hogy 1782 lélekre 244 iskolás gyermek esik, mi oly arány, minőt hazánkban nem sok helyütt fogunk találni. E nép, mely, mint említettük, Nógrád- és Pozsony megye tótságából került ide, azóta részint elmagyarosodott, részint elnémetesedett, úgyhogy most Martonvásárt magyarok, németek és tótok lakják.<sup>90</sup>

A földművelés jó, gabna<sup>91</sup> bőséggben terem, bor leginkább fehér. Meszteremberek szintén nem hiányoznak; vannak szabók, cipészek, kőművesek, ácsok, kerékgyártók, bádogos, asztalos, szíjgyártó, mézesbábos, molnárok, kovácsok, kőfaragó, pék, üveges stb. Van továbbá orvos, gyógyszerár, három kiskereskedés, vas-, rőfös- és fűszerárus; szóval a kereskedelem és kézműipar e kis mezővárosban a legnagyobb élénkségnek örvend, s napról napra jelentékenyen emelkedik, főleg mióta Martonvásár postahely s fő vasútállomás levén, a vidéken kereskedelmi s közlekedési központot képez.

A város széles és hosszú főutcájának felső végén áll a gróf Brunswick féle kastély; ehhez van építve a templom is, mely a naponkint szaporodó lakók számához arányban oly kicsiny, hogy az ájtatoskodók nagy része a misét többnyire künn a kapu előtt kénytelen hallgatni. Körülötte északnak és napnyugotnak terül el a hétszáz és négy hold nagyságú kert. E kert épp úgy roppant terjedelmét, mint ízletes, tapintatos, művészi rendezetét tekintve, páratlanul áll talán az egész országban. A kastély körüli díszkert, mely harmincz holdat foglal el, a világ minden részéből összehordott nemes növényekben a pazarságig gazdag; az üvegházak telvék a legszebb virágokkal, a díszkert közepén tó van, benne hattyúk úsznak, s a partról repülő híd visz át a pár holdnyi nagyságú regényes szigetre, mely a kert fődíszét képezi.

A vasúti indóház a park szélén áll, míg a töltés azt épp középen hasítván ketté, a grófnak ebből 25, s az egész határból 77 holdat kellett a társaságnak átengednie.

A parkban van a fácános is, mely mintegy 100 párból áll, s itt legel 20 darab nemes hollandi és svájci tehén.

<sup>90</sup> Martonvásár kezdetben magyar-szlovák, 1800-ban pedig már magyar-szlovák-német nemzetiségű volt. A „tótok” nem németesedtek el, magyarosodásuk is csak a 19. század második felében vett nagyobb lendületet.

<sup>91</sup> A gabonát 'gabná'-nak is írták.



Az összes urasági birtok: 4565 hold szántóföld, 141 hold rét, 481 hold legelő, 173 hold külön faültetvény (egyes csoportok, elszórva az egész határon, részint a juhok számára úgynevezett delelőnek, részint csupán dísznek), 172 hold csapás és dülő, 106 hold majorhely, 11 hold saját-, s 135 hold dézsmás szőlő.

A telkes gazdák birtoka 1857-ben ment át a tagosításon, s az Ercsire vivő országút mellett, tehát a határ déli részén fekszik; míg a gróf földjei a következő 7 majorra vannak osztva: Erdőhát, Kis-Marton, Máriaháza, Tükrös major (a parkban), Géza-major, Spanyolmajor és Belsőmajor. E majorokban összesen van 5600-6000 darab juh; 150 ökör; 30 majoros ló, mihez meg a gróf legközelebb szenttamási birtokáról 40 darab nemesített csődörből s kanczából álló ménesét is át fogja szállíttatni.

A martonvásári lovak figyelmemet egyáltalán nagymértékben magukra vonták. A legegyszerűbb parasztgazdának gyönyörű félvér lovai vannak, melyeken nemcsak az látszik meg az első pillanatra, hogy nemes mének ivadécai, de az is, hogy észszerű és gondos bánásban részesülnek, idő előtt be nem fogatnak, s el nem csigáztatnak, mi hazánkban, hol a lótenyésztés a legkisebb birtokosoknál s köznépnél csekély kivétellel oly elhanyagolt, nyomorult s minden megítélés alatt eső fokon áll, igen örvendetes jelenség. A martonvásáriak a kedvező alkalmat felhasználván, kanczáikat az ott állomásozó császári fél- és telivér ménekkel fedeztetik, mi ugyan többbe kerül a községi mén fedezésénél, de máris bőven megtermette gyümölcsét, mert aki azelőtt nyomorult dikhenczeire<sup>92</sup> még a legpotomabb ár mellett sem kapott vevőt, az most, ha az eladás körül csak némi tapintattal bír, gyönyörű csikain évenként százakat is nyerhet.

[...] Arra kellene főgondot fordítanunk, hogy hazánkban valamely izmos, erős, kitartó és munkára képes lófajt honosítsunk meg. Igénytelen nézetem szerint ezt úgy érnők el legelőbb, ha népünk az eszélyes<sup>93</sup> martonvásáriak példáját követné...

---

<sup>92</sup> Dikhec, dikhenc: gebe

<sup>93</sup> Értsd: eszes



## A város feje egy uradalomnak

FÉNYES ELEK<sup>94</sup>

Magyarország ismertetése statisztikai, földirati s történelmi szempontból. 1.köt. Dunántúli kerületek. Pest, 1865. 115-116.p.

Martonvásár, vegyes m[ező]v[áros] a buda-fehérvári országútban, a vaspálya mellett, róna és halmos vidéken, 2023 kath., 54 reform., 13 evang., 48 héber lak[ossal], kik nyelvet illetőleg magyarok, németek és tótok. Kath. paroch[iális] templom, két osztályú elemi tanoda. Adóhivatal. Gyógyszertár. Ékesíti az urasági szép kastély egy gyönyörű angolkerttel együtt. Van itt szintén az uraságnak egy szeszgyára, melyben 24 óra alatt 9 akó 35 fokú szesz termeltetik, többnyire kukoriczából, s az évi termés 7 hónapon át 1890 akóra megyen.

E mezőváros összes területe a pusztákkal együtt 7242 kataszteri hold, s 921 négyszögöl, s hozzá e következő puszták tartoznak:

Felső és Tükrös major:	1556 hold	539 négyszögöl területtel
Belső-major:	1309 hold	962 négyszögöl területtel
Spanyolmajor:	444 hold	971 négyszögöl területtel
Kismarton:	1257 hold	1136 négyszögöl területtel
Erdőhát és Libadöglő:	1212 hold	1057 négyszögöl területtel
A volt jobbágyok kezén van:	1346 hold	
Beltelkek és hasznavehetetlen:	114 hold	

Mindezen majorságokat a volt jobbágyok földjein kívül gr[óf] Brunszvik Geiza<sup>95</sup> úr bírja, s a város feje egy uradalomnak, melyben a gazdálkodás okszerűen üzetik, szép és finom birkatenyésztéssel. Fő termék a tiszta búza, aztán a kukuricza [!] és cukorrépa, mely utóbbi vagy helyben használtatik fel, vagy a pázmándi cukorgyárba küldetik. Utolsó posta: helyben. Országos vásárt tart márt. 25., jún.13., sept.14. és dec.21-én.

<sup>94</sup> A rá vonatkozó jegyzetet, továbbá Fényes egyik korábbi Martonvásár-ismertetőjét ld. a 36. oldalon!

<sup>95</sup> Róla ld. a 86.sz. jegyzetet!





## A Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány eddig megjelent Örláng füzetei:

HORNYÁK Mária: „A Mindenem, a Boldogságom...” Ludwig van Beethoven és a martonvásári Brunszvik Jozefin grófnő szerelméről. Martonvásár, 1996. 16 p. (1.sz.)

HORNYÁK Mária: A francia-magyar kapcsolatok történetének fényes láncszeme: de Gérando Ágost (1819-1849). Martonvásár, 1999. 32 p. (2.sz.)

BRUNSZVIK TERÉZ: Versek, cikkek, levelek, naplódíszetek. Bevez., vál., szerk.: Hornyák Mária. Martonvásár, 2000. 48 p. (3. sz.)

HORNYÁK Mária: Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”: Teleki Blanka (1806-1862). Martonvásár, 2001. 60 p. (4. sz.)

HORNYÁK Mária: A 150 éve alapított első hazai (pesti) bölcsőde és Forrayné Brunszvik Júlia grófnő. Martonvásár, 2002. 36 p. (5.sz.)

Gräfin Therese Brunswick (1775-1861). Hrsg.: Mária Hornyák. Martonvásár, 2002. 28 p. (6.sz.)

Brunszvik Teréz, Teleki Blanka és De Gérandóné Teleki Emma Kossuth Lajosról. Bevez., szerk., jegyzet: Hornyák Mária). Martonvásár, 2002. 60 p. (7. sz.)

HORNYÁK Mária: Első óvodánk története (Buda-Krisztinaváros) 1828-1867. Martonvásár, 2003. 80 p. (8. sz.)

Beethoven Brunszvik Teréz naplóiban. S.a.r., bevez., jegyz.: Hornyák Mária. Martonvásár, 2004. 48 p. (9.sz.)

---